

GYERMEKHANGSZEREK ZENTA KÖRNYÉKÉN

A gyermekhangszerekkel a hangszerek és a játékok kutatói is foglalkoztak. A magyar néprajz nagy összegző műveiben mindig említik a gyermekhangszereket. *A magyarság néprajza* negyedik kötetében N. Bartha Károly¹, a *Magyar Néprajzi Lexikonban* Haider Edit², István Erzsébet³, Sárosi Bálint⁴, a *Magyar néprajz* hatodik kötetében Lázár Katalin⁵ írta le eme hangszerek típusait az addigi irodalom alapján. Különösen fontosak Sárosi Bálintnak a magyar népi hangszerekről írt könyveiben olvasható gyermekhangszer-adatok⁶. A teljesség igénye nélkül meg kell említeni néhány témánkhöz kapcsolódó fontos munkát. József Dezső a nyikómenti⁷, Csete Balázs a jászkiséri⁸, Gazda Klára az esztelneki⁹, Hintalan László és Lázár Katalin a hévízgyörki¹⁰ gyermekhangszerekről nyújt képet. Néhány hónapja jelent meg István Lajostól a korondi gyermekhangszerek leírása¹¹.

Az utóbbi kis kötetben bemutatásra kerül minden gyermekek által készített és használt korondi hangszer. Csoportosításuk anyaguk és beszerzési módjuk szerint történt. Ezeket figyelembe véve készült el a Zenta környéki gyermekhangszerek öt különböző csoportba sorolása: 1. Szájjal való hangkeltések. 2. Nyers növényből készült hangszerek. 3. Száraz anyagból készült hangszerek. 4. A háznál lévő hangot adó tárgyak. 5. Vásári gyermekhangszerek.

Zenta (Senta), Tiszaszetnmiklós (Ostojicevo), Kanizsamonostor (Banatski Monostor), Egyházaskér (Vrbica) néhány lakójától gyűjtött adatok, visszaemlékezések alapján kerül közlésre a Zenta környéki gyermekek hangszereinek, hang- és zörejkeltéseinek leírása.

Szájjal való hangkeltések

1. Füttyülés

A szájjal füttyüléskor az összeszorított ajkak közötti apró, kerek lyukon fújják és szívják a levegőt. Jelzéseket és dallamokat is szoktak füttyülni. Főleg a fiúk játéka.

2. Füttyülés ujjal

Régen majdnem minden fiú tudott az ujjával füttyülni. Lehet egy ujjal (be-hajlított mutatóujj), két ujjal (két mutatóujj, két középsőujj, két kisujj, mutató- és középsőujj, mutató- és gyűrűsujj), három ujjal (pl. mutató- és középsőujj a másik kéz kisujjával), négy ujjal (pl. két mutatóujj és két középsőujj) füttyülőhangot adni.

3. Kakukkolás, bagolyhuhogás

Kakukk és bagoly hangját jól tudták utánozni. A gyermek a két kezét szorosán összefogta. Az egymás mellett lévő hüvelykujjak közötti kis résen ütemesen befújogatva kakukkolás vagy bagolyhuhogás hallatszott.

4. Ajakzúgatás

A szájból bűgő hangot kell kiengedni. Közben az alsó ajkat a mutató- vagy középsőujjal lehet ütemesen lefelé meg-megmozdítani.

5. Szájba fogott cérna zúgatása

A cérna egyik végét a fogakkal, másik végét a bal kézzel tartják. A kifeszített cérnát a másik kézzel pengetik. Zúgó hang keletkezik.

Nyers növényből készült hangszerek

6. Fűzfafüttyülő, fűzfafurulya

Tavasszal készíthető, amikor a fűzfavesszőről könnyű lehúzni a héját. Arasznyi vagy kisebb rügy nélküli fűzfaágat levágnak. Vékonyabb végétől kicsit lefelé félkör alakú, lapos bevágást ejtenek. Ez később a sípnyíláshoz kell. A fűzfadarabot kés nyelével körbe megütögetik, hogy óvatos mozzgatással, csavargatással a héj könnyebben leváljék. A csupaszon maradt ágról a bevágás feletti részt levágják dugónak. A dugó íves oldalán kicsi részt laposra faragnak. A dugó lapos részét a fűzfahéjcső bevágás felőli oldalához dugják be. Ezzel elkészült a síprész. A héj másik végében a maradék csupasz ágat föl-le húzogatva magasabb-mélyebb sípoló hang képezhető. Ez a „fűzfafüttyülő”. Ha a héj hossza lehetővé teszi, akkor hangképző nyílásokat is vágnak rá, mint a furulyákon, s már „fűzfafurulya” a neve.

7. Fűzfaduda

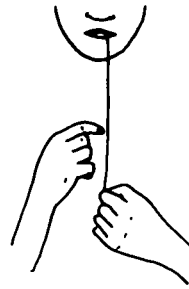
Vastag fűzfaágról spirálisan lehámozott fűzfahéjból készült. A héj egymásra csavarva egy-két arasznyi hosszú, kúp alakú csövet képezett. Alsó végébe a héj lebomlása ellen tövist szúrtak. A felső végébe illesztett fűzfafüttyülő adta a hangját.

1.

2.

3.

4.

5.

8. *Bürökfütyülő, bürökfurulya*

Nyers, zöld bürökből készül. A sípot a fűzfafütyülőnél leírt módon csinálták. Nyárfából könnyű volt dugót faragni hozzá. Hangzónyílásnak hat lyukat vágtak. Ekkor vált a „bürökfütyülő” bürökfurulyává”.

9. *Fűmuzsika, síp*

Az ajkak közé vették a fűszálat, s úgy fújták kedvükre. Másik módja is volt a fűszállal sípolásnak. Úgy tartották két kezüket, mint a kakukkolásnál. Búza levelét, szélesebb füvet a két hüvelykujjuk közé helyezve szájukhoz vették, addig illegették, míg meglehetősen erős hangot nem adott. Minden gyerek csinálta.

10. *Falevéllal muzsikálás, sípolás*

A falevelet két kézzel tartva az ajkak közé fogták, s úgy szólaltatták meg. Legjobban az akácfa-, orgona- és körtelevéllal muzsikáltak.

11. *Búzasíp*

A kalászlás előtt a gyenge búza szárát ki kell húzni, s a homlok közepéhez nyomni a töve felőli végét. A szájba bekapva lehet fújni, amíg sípol.

12. *Hagymaszárbordó, hagymabördő*

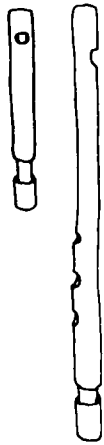
A hagymaszáron lévő fejet levágták, s ezt a végét szájba véve már szólt is a „bördő”. Más módon a maghagyma szárába körmükkel ferdén kicsiny, hosszúkás hézagot hasítottak. A megszólaltatásához ezt a részt kellett szájba venni és fújni.

13. *Töksíp, tökszárpikula*

Töklevél szárából ugyanúgy készült behasítással, mint a maghagyma szárából.

14. *Cirokhegedű*

Elkészítéséhez két darab kétízes cirokszár szükséges. Az egyik lesz a „hegedű”, a másik a „vonó”. A cirokszárát bicskával hosszában úgy hasították be, hogy egy „húr” képződjön. A cirokszáron nehéz két húrt kialakítani, ezért ritkán tették. A húrokat a két végén pecekkel feszítették ki. A vonót kicsit megnyálazták és a hegedűhöz dörzsölték. A hegedűt bal kézzel a mellüknek szorítva tartották. Gyakran három-négy cirokhegedűt összekötöttek a húrok végei alatt hánccsal, és ezt dörzsölték a vonóval. Ritkán kukoricából is készítették, de a cirkot sokkal jobban szerették a hegedű készítéséhez, mert jobb, élesebb hangja volt, s nem pattant olyan könnyen a húr.

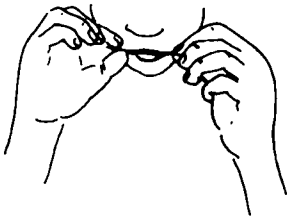
6.

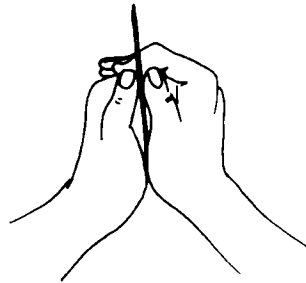
7.

8.

9.

10.

11.

15. Brekegtető

Nyers, frissen vágott arsznyi faágról a héjat a felső vége közelében kis részen gyűrűsen leszedték. Lófarkból kihúzott, két végén összecsomózott lószőrt egyrészt kis pecekkel egy középen kilyukasztott gyufásskatulyába erősítettek, másrészt a pálca nyálkás, héj nélküli részére hurkoltak. A lószőrt be kell nedvesíteni nyállal, „daruhájjal” a huroknál, és a skatulyát megforgatni a levegőben. Nyikorgó, brekegő hangot ad. Forgatni csak egyik irányba lehet, mert a másik irányba szorul a hurok. Az egyházaskéri Borbély Lajos bácsi 1920 körül látta egy másik gyereknél. A kis hangszer nevére nem emlékezett. A „brekegtető” elnevezés a *Magyar Néprajzi Lexikon*ban a „hangadó játékszerek” címszónál olvasható.

Száraz anyagból készült hangszerek

16. Tolduda, tollsíp

Liba szárnytollának alsó részéből készült. A tollszár zárt végénél kb. 3 cm-es nyelvet hasítottak. A tollszárcső belsejét kitisztították.

17. Nádsíp, nádpikula, nádipikula

Olyan nádcső szükséges hozzá, hogy egyik végén az íz rajta maradjon. Erre a végére kerül a sípnyelv. Az íztől fél cm-re óvatosan átvágták a nádcső falát késsel. Feszegetésre a nád hosszában tovább hasad. A nyelv hossza 3 cm. A nádcső belső hártáját egy másik nádszálból hasított hosszú lappal lehetett kitisztítani. Úgy kell bekapni a „nádpikula” végét, hogy a síp nyelve a szájüregben szabadon rezeghessen. Hat vagy hét hangképző nyílást vágtak rá, a hetedik legfelülre – a fúvókától azért lejjebb –, a cső hátsó oldalára került.

18. Bodzafurulya, juhászfurulya

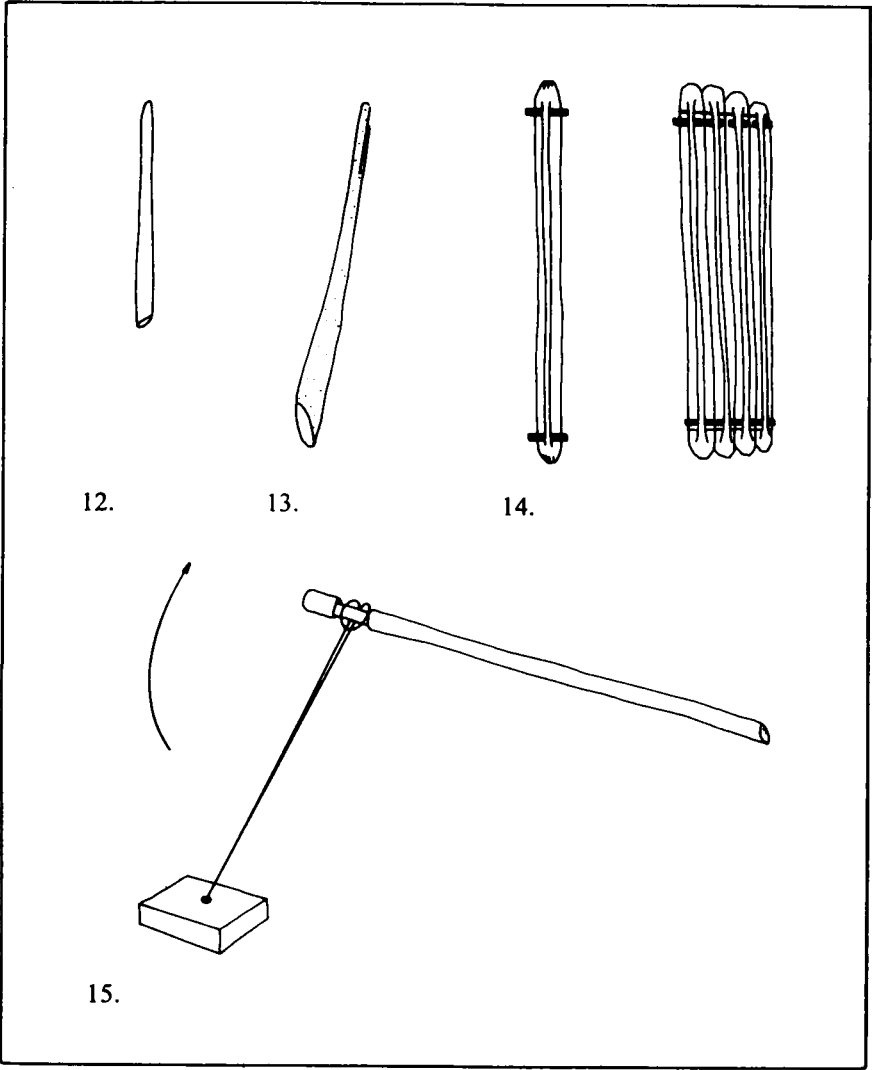
A bodza nagyon alkalmas furulyakészítésre. Könnyű volt a belét kiszedni, nem repedt meg. Úgyes fiú ki tudta faragni a sípot úgy, mint a fűzfafütyülőnél. Hat lyukat vágtak rá hangképző nyílásnak. Bazárosok is árultak furulyát. Asztalosok csináltak juhászoknak „juhászfurulyát”. Egy tiszaszentmiklósi gyerek az „orrlikán fújta” furulyáját.

19. Makkfütyülő

Makknak a házával fütyültek a behajlított mutató- és középsőujj közé fogva.

20. Barackmagfütyülő

Sárgabarackmag két oldalát kövön, cementkádön csiszolták. A keletkezett lyukakon a belét kipiszkálták. A szájban a fogak elé és az ajkak mögé véve lehetett sípolva szívni-fújni rajta a levegőt.

21. Szalmaszállal burutykolás

Edényben lévő vízbe szalmaszállal levegőt fújtak, s az hangosan „burutykolt”.

22. Bungató

Vonalzószerű vékony deszkalap kilyukasztott végébe méternyi spárgát kötöttek. Amikor a spárga szabad végét fogva megforgatták, madárrepülést utánozó surrogó hang keletkezett. „Zungott, brungott”.

23. Brungattyú

Nagyobb ruhagomb lyukain két helyen vékony spárgát fűztek át. A spárga végeit összekötötték. Amikor a két kézbe vett „brungattyút” középen többször meglóbálták és ezután húzogatták, „akkor muzsikált”, „bungott”.

24. Fésűre tett papírral muzsikálás

Egy nagyobb fogú bontófésűre – sűrűfésűvel nem lehetett – cigarettapapírt helyeztek. Ezt az ajkakhoz véve rádünnyögtek. A 10–15 éveseknek tartott „kibálakon” néha egyszerre hárman fújták így a nótákat, „csárdást, frissest”.

25. Kaucsuksíp

Rugalmas kaucsuklemezről, filmből kb. 2X4 cm-es macskanyelv formájú darabot kiszabnak. Legömbölyített végét felétől elvékonyítják, hogy citerapengetőnél vékonyabb legyen. Megszólaltatáskor úgy szorítják a nyelv alá – az alsó ajak és az alsó fogsor közé –, hogy a vékonyított vége az összezárt ajkak közül kifelé állva szabadon rezeghessen. Az ajkak közti keskeny résen úgy fújják ki a levegőt, hogy az a „kaucsok” és a felső ajak között távozzon, a lemezt megrezegtetve. Szépen lehetett rajta dallamokat muzsikálni.

26. Csattogtató, csattogó nadrágszíjból

Egy nadrágszíjat kétszeresen összefogtak. A két végét egy-egy kézzel megmarkolták. Összenyomva a két véget a szíj két ága eltávolodott egymástól, hirtelen széthúzva egymásnak csattant.

A háznál lévő hangot adó tárgyak

27. Kancsika, ostor

A „kancsika” rövid nyelű ostor („ustor”) kenderkötélből, szíjból. A végiben „sudár” van rafiából. Karácsony böjtjén a 6–10 éves fiúk kancsikával, ostorral durrogtattak – amíg a kezük el nem fáradt – úgy, hogy azt higgyék, puskával durrognak.

16.

17.

18.

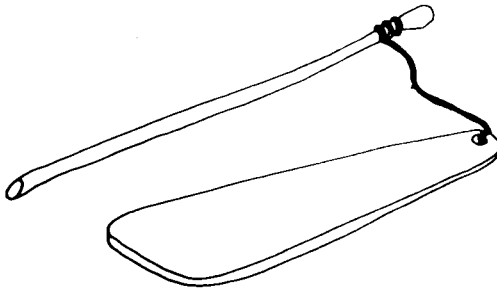
19.

20.

21.

22.

28. Kereplő

Az általánosan elterjedt bordás kereplőt használták. A fogaskereket késsel faragták. Volt egy, kettő és három fanyelves is. Nagypénteken a gyerekek a templom körül és a faluban járva kerepeltek.

29–31. Kolomp, csengő, pörgő

A gyerekek nagyon szerettek játszani a vasból készített kolomppal, a sárgarézből öntött és harang formájú csengővel, a dió nagyságú, gömbölyű, réz-„pörgővel”.

32. Kulcsfüttyülő

Szívesen sípoltak, füttyültek, a lyukas kulcs végébe fújva. Alkalmas volt még erre a kis üveg szája, a „katonapatron”, azaz „puskahüvely”.

33. Pléhtölcsér

A gyerekek úgy fújták a „pléhtölcsért”, mintha kürt lenne.

34. Fazéktető, edényfedő

Két fazéktetőt egymáshoz vertek, mint a cintányért. Disznótorba vacsora-kor legény korú jelmezes „kántálósok” (meg asszony, gyerekek, cigány, köszőrűs) állítottak be. A köszőrűs ülve összedörzsölt két zománcos edényfedőt, mellyel a köszőrűkövet utánozta. Még kést is tartottak oda. A második világháború után már csak imitt-amott fordult elő.

35. Pléhedény, fazékdob

Rossz fazék két fülére madzagot kötöttek. A fazekat aljával felfelé nyakba akasztották. Ezen két kézzel, két ütővel „kolompolhatott” kis gazdája.

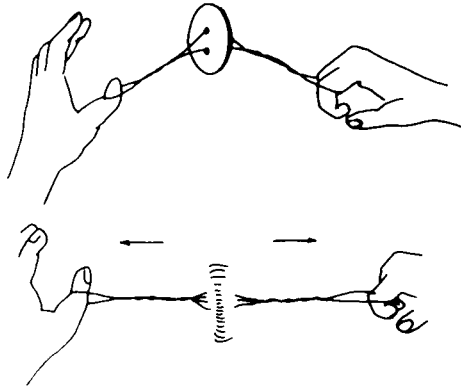
Vásári gyermekhangszerek

36. Madársíp

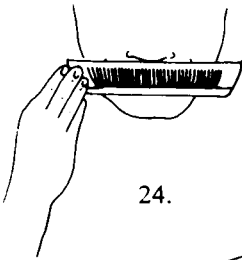
Gyermeknek készített madár alakú mázas cserépjáték. A farkán volt a síp.

37. Körtemuzsika

Nyújtott körte alakú mázatlan cserépsíp. Zentán a Tisza-parti részen Gyömrei János és fia, Gyömrei Antal „göloncsérek” készítették a két világháború között.

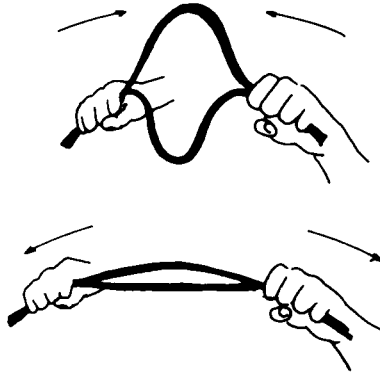
23.

24.

25.

26.

38. Okarína

Cserépszínű és barnára mázazott okarínát a tiszaszentmiklósi Körösztyényi Kálmán, a zentai Gyömrei János, Gyömrei Antal és Vörös nevű „göloncsér” készített a két világháború közötti években.

39. Cserépcsenő

Mázatlan cserépből volt a teste és a karika alakú füle. Ütője fémszeg. Magassága 6–7 cm.

40. Cukorsíp, cukorfütyülő

Piros és zöld cukorból, barna pörkölt cukorból gyártották. A végében egészen kicsi fémsíp szólt. A teljes hossza kb. 8 cm.

41. Seggbefújós kiskakas

Kakas formájú játék cukorból cukorsípval vagy bádogból kis fémsípval. A bádogot piros, sárga, zöld színűre festették. A két világháború között vásárban, búcsúban sokat árultak.

42. Szájmuzsika, szájharmonika, pikuló

Bosnyák bazárosok árulták búcsúkor vagy a faluban házról házra járva. Kiabálva hirdették portékáikat. „Ócsó János” volt a nevük. Hevederrel, bőrszíjjal a nyakukba erősített magas szélű tálcát vittek, melyet görbe bottal alá lehetett támasztani. Mindenféle „encsem-bencsem”, gyerekjáték, fésű, tükör, cipőfűző, nadrágszj stb. volt az árujuk. Magyarul beszéltek. Mindenkit úgy hívtak: „Sógor!” „Gyűjön közelebb, sógor!” „Ócsón adom, sógor!” „Sógor, vegyen már a gyereknek szájharmonikát!” A kisebb-nagyobb méretű szájharmonikák között a legkisebb (7–8 cm) a „pikuló”.

43. Madárcsalogató

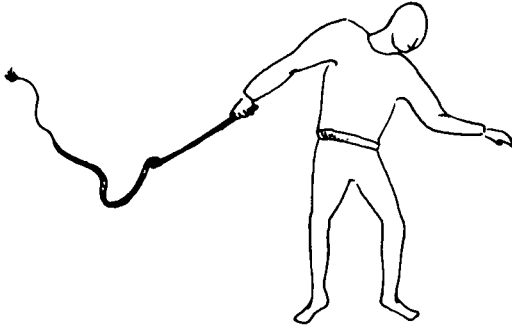
Nagyobb gomb nagyságú. Belül üres, fényes bádog. Mind a két felén lyuk van. A „barackmagfütyülő” fémből készült változata.

44. Pléhfütyülő, bádogfütyülő

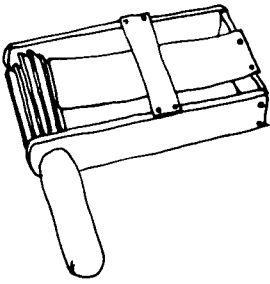
A rendőrök sípjához hasonló. A teste bádog, oldala „becinezve”. Fütyülés-kor golyó pörgött benne.

45. Pléhtrombita, kistrombita, bádogduda

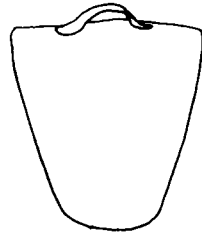
Iparosok és gyárak állították elő a kisebb-nagyobb „pléhtrombitákat”. Általában sárgára festették, egy hangon szólt. Az egyházaskéri Kiss Antal (1929–1994) 1953 és 1968 között készítette kétféle méretben (kb. 12 és 15 cm).

27.

28.

29.

30.

31.

A hosszában összecinezett bádogcső egyik végére préselt tölcsér, a másik végére fúvóka került. Az 1970-es évektől műanyagból („plasztikból”) készítik őket.

46. Bádogdob

Bazárosok árulták. Bádogtestét szíjjal lehetett nyakba akasztani. A tetején kifeszített bőrt egy vagy két ütővel szólaltatták meg.

A 46-féle bemutatott zentai gyermekhangszerről megállapítható, hogy egyszerűek, ötletesek. Anyaguk és formájuk változatos. A hangszerek fejlődéstörténetének különböző korszakaiból származnak. Található közöttük feltehetően ősi hangszer, hangkeltés (füttyülés, búzasíp), kezdetleges hangszer (fűzfafüttyülő, nádsíp, tollsíp, bungató), hangszerutánzat (cirokhegedű), gyermekek kezébe kerülő hangszer (kolomp, csengő, kereplő, okarina, szájharmonika), kézművestől és gyárból származó gyermekhangszer (cserépsíp, pléhtrombita, bádogfüttyülő, bádogdob), a modern kor tömegesen elterjedő, ill. új anyagból készülő hangszer (fémből, papírból – pl. gyufásdoboz, cigarettapapír –, cukorból, kaucsukból, műanyagból, készülő gyermekhangszer), gyermekek kezébe kerülő, eredetileg más célra szolgáló tárgy mint hangszer (pléhtölcsér, fazékdob).

A gyermekhangszerekre is igaz, hogy nem tudunk eleget róluk. A rájuk vonatkozó ismeretek összegyűjtése lehetővé teszi emlékük megőrzését és új-jáélesztésüket.

Adatközlők

Egyházaskér

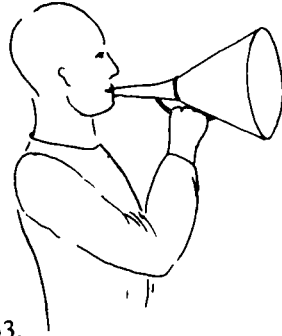
Benák Ferenc	1959
Borbély Lajos	1912
Kiss Kálmán	1955
Kiss Mária	1932

Kanizsamonostor

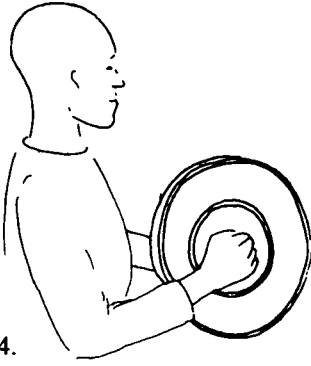
Keszi Simon		1921
Keszi Simonné Szemerédi Viktória	Jázova	1923
Kovács Attila		1951
Kovács Halmi Nándor	Zenta	1921
Kovács Halmi Nándorné Szabó Margit		1926
Mészáros Kiss Lajos		1923
Mészáros Kiss Lajosné Börcsök Mária		1930

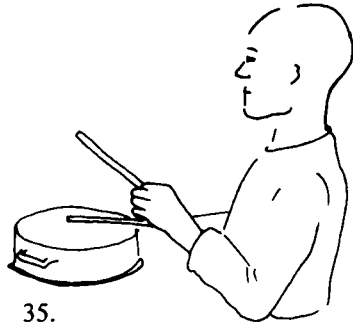
32.

33.

34.

35.

Tiszaszentmiklós

Csonti Mihály		1913
Micsiz Sándor	Szaján	1919
Török Károly		1924

Zenta

Tripolsky Géza néprajzkutató		1926
------------------------------	--	------

Jegyzetek

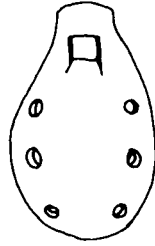
- ¹ N. Bartha Károly 1943
- ² Haider Edit 1977, 1979, 1980
- ³ István Erzsébet 1977, 1981
- ⁴ Sárosi Bálint 1977, 1979, 1980, 1981, 1982
- ⁵ Lázár Katalin 1990
- ⁶ Sárosi Bálint 1967, 1973
- ⁷ József Dezső 1943
- ⁸ Csete Balázs 1957, 1993
- ⁹ Gazda Klára 1980
- ¹⁰ Hintalan László–Lázár Katalin 1980
- ¹¹ István Lajos 1994

Irodalom

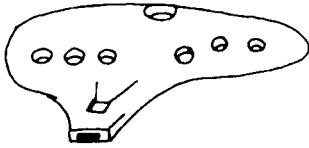
- N. BARTHA Károly, 1943: *Játék*. In: A nagypajza néprajza. 2. kiadás IV: Budapest, 383–423
- CSETE Balázs, 1957: *Jászkeséri gyermekjátékok*. Szolnok. 1993: *A jászkeséri gyermek élete a születéstől a házasságig*. Szolnok
- GAZDA Klára, 1980: *Gyermekvilág Esztelneken*. Bukarest
- HAIDER Edit, 1977: *Brügattyú*. In: Magyar Néprajzi Lexikon 1. Bukarest, 376. 1979: *Hangadó játékszer*. In: Magyar Néprajzi Lexikon 2. Budapest, 458–459. 1980: *Nádi hegedű*. In: Magyar Néprajzi Lexikon 3. Budapest, 677.
- HINTALAN László–LÁZÁR Katalin, 1980: *Gyermekjátékok*. Hévízgyörk. Pest megye. Szentendre
- ISTVÁN Erzsébet, 1977: *(Cserép)csengő*. In: Magyar Néprajzi Lexikon 1. Budapest, 484. 1981: *Síp*. In: Magyar Néprajzi Lexikon 4. Budapest, 446.
- ISTVÁN Lajos, 1994: *Korondi gyermekhangszerek*. Magyar falusi gyermekhangszerek 1. Kecskemét
- JÓZSEF Dezső, 1943: *A nyikómenti gyermek magakészítette játékszerai*. Kolozsvár

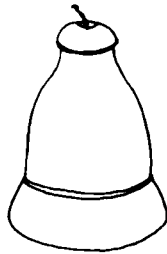
36.

37.

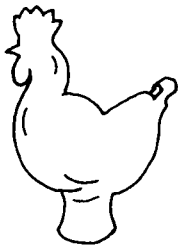
38.

39.

40.

41.

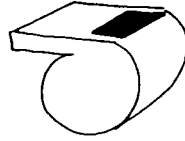

42.

- LÁZÁR Katalin, 1990: *Játéktípusok. A játékok rendje.* In: Magyar néprajz VI. Folklor 2. Népzene, néptánc, népi játék. Budapest, 544–647
- SÁROSI Bálint, 1967: *Die Volksmusikinstrumente Ungarns.* Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente 1. Leipzig. 1973: *Magyar népi hangszerek.* Budapest. 1977: *Búgattyú. Cserépsíp.* In: Magyar Néprajzi Lexikon 1. Budapest, 380., 497.; 1979: *Furulya, fűzfaoboa, fűzfasíp.* In.: Magyar Néprajzi Lexikon 2. Budapest, 232–134., 249.; 1980: *Kereplő. Kóróhegedű. Köcsögduda. Levélsíp. Mirliton hangszerek. Nádsíp.* In: Magyar Néprajzi Lexikon 3. Budapest, 156., 274., 291–292., 450–451., 624., 679.; 1981: *Okarína. Szájharmonika.* In: Magyar Néprajzi Lexikon 4. Budapest, 78., 529.; 1982: *Tollsíp.* In: Magyar Néprajzi Lexikon 5. Budapest, 311.

43.

44.

45.

46.